

6. Мамедова Н.М. Проблемы модернизации и либерализации экономической системы Ирана (исторический аспект) / Н.М. Мамедова // Ближний Восток и современность. – М., 1996. – Вып. 2. – С. 86-97.
7. Николаев И. Исламская революция в Иране: Заря нового мира / Игорь Николаев. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.iran.ru/news/analytics/92483/Islamskaya_revolyuciya_v_Irane_Zarya_novogo_mira
8. Амир-Мокри С. Неожиданная удача для Ирана? / Сайрус Амир-Мокри, Хамид Биглари // Россия в глобальной политике. – [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.globalaffairs.ru/global-processes/Neozhidannaya-udacha-dlya-Irana-17941>
9. Сторонники Роухани победили на парламентских выборах в Иране // Интернет-портал «Международная мониторинговая организация CIS-ЕМО CIS-Europe Monitoring Organization». – [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.cis-emo.net/ru/news/storonniki-rouhani-pobedili-na-parlamentskih-vyborah-v-irane>

УДК 316.422:321.011(4-191.2+4.11)

Рудяков П.М.

ВІД «КОЛОНІАЛЬНОЇ» МОДЕРНІЗАЦІЇ ДО СУВЕРЕННОЇ АРХАЇЗАЦІЇ (БАЛКАНИ, СХІДНА ЄВРОПА)

У статті здійснено спробу постановки на порядок дня питання щодо зіставно-порівняльного вивчення на прикладі Балкан та Східної Європи двох різновидів трансформаційних процесів, перший з яких умовно позначено як «колоніальна» модернізація, другий – як суверенна архаїзація. Зроблено попередній висновок про неоднозначний характер співвідношення між цими явищами та необґрунтованість погляду, який надає беззастережну перевагу першому з них порівняно з другим.

Ключові слова: модернізація, «колоніальна» модернізація, архаїзація, Балкани, Східна Європа, індустріалізація, соціальний вимір.

Рудяков П.М. От «колонизальной» модернизации к суверенным архаизации (Балканы, Восточная Европа)

В статье предпринята попытка постановки на повестку дня вопроса о сравнительно-сопоставительном изучении на примере Балкан и Восточной Европы двух разновидностей трансформационных процессов, первую из которых условно обозначено как «колонизальная» модернизация, вторую – как суверенная архаизация. Сделан предварительный вывод о неоднозначном характере соотношения между этими явлениями и необоснованность взгляда, отдающего безусловное преимущество первому из них в сравнении со вторым.

Ключевые слова: модернизация, «колонизальная» модернизация, архаизация, Балканы, Восточная Европа, индустриализация, социальное измерение.

Rudyakov P.M. From «colonial» modernization to a sovereign archaism (the Balkans, Eastern Europe)

The article attempts to putting on the agenda the issue of comparative comparable study on the example of the Balkans and Eastern Europe two kinds of transformation processes, the first of which is conditionally designated as a «colonial» modernization, the second as a sovereign archaization. Made a preliminary conclusion about the ambiguous

nature of the relationship between these phenomena and the unfounded opinion, giving the absolute advantage of the first of them in comparison with the second.

Keywords: *modernization, «colonial» modernization, archaization, the Balkans, Eastern Europe, industrialization, social dimension.*

Поняття «колоніальної» модернізації з усією очевидністю не вписується до того усталеного, в чомусь шаблонного розуміння трансформаційних процесів модернізаційного спрямування на пострадянському та постсоціалістичному просторі після розвалу СРСР та розпаду соціалістичної системи, яке нині є ледь не загальноприйнятим у вітчизняній науці, проте від цього не втрачає ані своєї актуальності, ані ефективності для аналізу відповідних явищ. Пояснюється це, на нашу думку, просто: якщо виходити з «канонічного» припущення, згідно з яким доля колонії полягає в тому, щоб, потерпаючи від утисків з боку метрополії, деградувати, то навіть сама лише постановка питання про модернізацію як про бодай відносно покращення умов буття по відношенню до колонії видається мало не блюзнірством. Утім, в історії людства подібні явища мали місце, причому, неодноразово й у різних частинах світу від Далекого Сходу до Південно-Східної Європи. Колоніальний статус – чи то формальний, чи фактичний – та притаманні йому модель і формат стосунків між метрополією та деякими з колоній (або «колоній») у таких випадках не ставав на заваді забезпеченню економічного та соціального прогресу останніх (питання щодо ціни прогресу, хоч вони й є, на наше глибоке переконання, принципово важливими й значущими, виносимо у цьому випадку за дужки).

Чи не найбільш відомими, можна навіть сказати, хрестоматійними прикладами тут слід вважати долю Кореї під пануванням Японії в першій половині ХХ ст., історію Єгипту під владою Великої Британії наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а також «колоніальну політику завтрашнього дня» Ш. де Голля, покликану втілити на практиці концепцію форсованої модернізації соціально-економічного та політичного життя французьких колоній і розроблену за особистим дорученням генерала на Браззавільській конференції у лютому 1944 р. Менш відомий випадок дещо іншого змісту й спрямування – ситуація в Османській імперії у ХVІІІ-ХІХ ст. Згідно з найбільш поширеною в історичній науці як в Україні, так і у світі (Стр. Димитров, І. Тепич, Ст. Шоу, П. Шугар, Я. Ландау, Ю. Петросян, М. Мейер та ін.), точці зору, яку можна вважати загальноприйнятою,

реформаторський процес у державі турків-османів, як і більш ранні спроби реформ модернізаційного спрямування у них у XVIII ст., були покликані оновити та зміцнити систему військово-адміністративних методів управління імперією. В. Шеремет та І. Кузьмін, які досліджували цю проблему, не випадково назвали свою доповідь на одному з міжнародних наукових зібрань у Белграді «Християнське населення Балкан як ініціююче начало та основний адресат османських реформ» [11]. «Згідно з поширеною точкою зору, реформаторський процес в Османській імперії та більш ранні спроби реформ у XVIII ст. були покликані оновити та зміцнити систему військово-адміністративних методів управління імперією, – зазначають, зокрема, вони. – Автори безмежно далекі від того, щоб вважати, що танзимат і реформи прийшли з Балкан, але турки-османи XVIII–XIX ст. у сфері управління та організації господарського життя частіше адаптували погляди й навички підкорених народів, ніж генерували власні новації, й найбільших успіхів у цьому вони досягли саме на Балканах» [11, с.71, 73].

Потракування СРСР як «імперії» (або «комуністичної імперії») та віднесення колишніх радянських республік до колоній, а відносин між центром та республіками – до парадигми: метрополія – колонії, – з певного моменту набуло широкої популярності як у більшості з них самих, так і за рубежом. Голоси, які пропонували альтернативні погляди та підходи, з кожним роком лунали дедалі рідше й тихіше, доки у певний момент не набули ознак наперед скомпрометованих з причин та мотивів переважно не наукового, а ідеологічного характеру. Одним з останніх за часом прикладів погляду на цю проблему, який з певними застереженнями можна окреслити як альтернативний «колоніальному» дискурсу на матеріалі Радянського Союзу, є монографія С. Абашина «Радянський кишляк: Поміж колоніалізмом та модернізацією», в якій автор звертає особливу увагу на активність «дискусій про особливості російської імперськості, про природу радянського ладу, про підсумки трансформацій (у колишніх середньоазійських республіках СРСР – П.Р.) протягом XIX–XX ст.» [1, с.9].

Застосування до України категорії «колонія» для характеристики її формального статусу та фактичного стану у складі СРСР має більшою мірою ідеологічний, пропагандистський, ніж науковий характер. Українська РСР колонією у термінологічному значенні цього слова не була, особливо, коли брати до увагу суто матеріально-технічний аспект

питання. Щодо аспекту культурного, духовного, цивілізаційного, тут проблема значно складніша й суперечливіша. Має, гадаємо, рацію Ю. Павленко, коли стверджує: «Радянський Союз... не являв собою окремої цивілізації через відсутність у нього власного ідейно-ціннісно-мотиваційного, релігійно-духовного підґрунтя... СРСР охоплював частини різних цивілізаційних систем, прагнучи нівелювати їх шляхом викорінення наявного у них такого роду підґрунтя і насаджування власних квазіцивілізаційних цінностей. У негативній частині цей проект у певному сенсі вдався. Якщо духовні засади життя народів, які входили до його складу, й не було знищено повністю, то, по крайній мірі, понесли значні втрати й зазнали дуже сильних (у росіян, українців, білорусів, казахів і багатьох інших – незворотні) збочення» [8, с.646]. Вчений доходить висновку, що одним з трагічних наслідків перебування України у складі СРСР виявилось те, що її «цивілізаційну природу... глибоко підірвано і деформовано...» [8, с.650]. Погляд, безумовно, не беззаперечний, але такий, який заслуговує на увагу, спонукаючи до роздумів та дискусії.

Якщо прийняти як робочу версію Ю.Павленка щодо цивілізаційної природи СРСР та цивілізаційних наслідків перебування у його складі для України й інших країн пострадянського простору, можна буде стверджувати, що українська історія ХХ століття – це трагічне, внутрішньо суперечливе поєднання, з одного боку, технічного та технологічного прогресу, з іншого, – культурно-цивілізаційної дезорієнтації. Виявити у цих двох процесах та в їхніх наслідках траєкторію, яка б їх бодай до певної міри об'єднувала, привести їх до спільного знаменника надзвичайно складно. Розв'язання цієї проблеми залишається справою майбутнього. Втім, якщо відволіктися від духовної складової й зосередитися на складовій матеріальній, доведеться слідом за чималою кількістю дослідників погодитися з тим, що Українська РСР за рівнем свого соціально-економічного розвитку перебувала помітно в кращому становищі, ніж Україна після здобуття незалежності. Будь-яка модернізація здійснюється в інтересах пануючої соціальної верстви, тоді як іншим дістається «почесне право» взяти участь у забезпеченні її – модернізації – ресурсами та у солідарному покритті витрат, з нею пов'язаних. Характерною особливістю модернізації «колоніальної» є безумовне використання її переваг і здобутків метрополією. У випадку з Українською РСР ситуація виглядала по-іншому. Значну частину здобутків

радянської, нібито «колоніальної», модернізації одержала саме республіка–«колонія». Забезпечити співвідносні обсяги таких досягнень після 1991 року новій незалежній державі так і не вдалося.

Таке саме співвідношення між метрополією та колоніями, як і з ресурсами та здобутками, має місце й у розподілі влади. У класичному варіанті владу сконцентровано у метрополії, колоніям же залишається адміністрування, спрямоване на забезпечення реалізації владних повноважень. У випадку з Україною за Радянського Союзу й у цьому питанні спостерігалися істотні відхилення від традиційної для колоніального управління моделі. Повноваження Києва у багатьох сферах і випадках було обмежено, поставлено під контроль Москви, але, разом з тим, повного й вичерпного підпорядкування першого як «колоніального» центру другій як центру «метропольному» не спостерігалось. Національна та культурна політика в СРСР залишала певний простір для маневру республікам, забезпечуючи відносно нормальне для тих умов існування культури й навіть певний її розвиток (хоча й у відверто заідеологізованому варіанті).

Англійський учений У. Сандерленд у доповіді на 71-й англо-американській конференції істориків в Університеті Лондона 2002 р. та у публікації року 2004-го назвав Росію «імперією без імперіалізму», у відповідний спосіб обґрунтувавши цей висновок, зокрема, й шляхом порівняння СРСР з класичними європейськими імперіями [9]. Ідучи за цією логікою, Україну можна було б кваліфікувати як «колонію без колоніалізму». Переважно у сфері матеріального виробництва та розподілу прибутку, але у певному сенсі, з певними обмеженнями й у галузі культури, духовності, національної ідентичності. Така оцінка стає ще яскравішою й більш наочною, коли порівняти стан справ у цих сферах в період 1960-1980-х рр. та після 1991 року.

В українському випадку звільнення від «колоніалізму» (як явища) не послужило імпульсом для повноцінного виходу зі стану «колоніальності» (як практичному наслідку явища, про яке йдеться), навпаки, законсервувавши чимало з негативних тенденцій, процесів, явищ та створивши передумови для формування неокolonіального дискурсу. С. Абашин вказує на те, що до кола основних категорій та понять, за допомогою яких найчастіше описували та характеризували середньоазійські суспільства, належать дихотомічні пари: традиційне –

нетрадиційне, модернізоване – немодернізоване, сучасне – несучасне, колонізоване – неколонізоване, – уникаючи, при цьому, залучати до розмови поняття «неоколоніалізму», всупереч цілком очевидній перспективності саме такого повороту думки [1, с.10].

Для України, гадаємо, незважаючи на її іншу регіональну приналежність, іншу цивілізаційну модель, інший тип матеріального та духовного розвитку, ця пропозиція теж виглядає як слушна, логічна, обґрунтована. «Нерівність сил між новими державами і Заходом не тільки не зникла із зруйнуванням колоніалізму, але в деяких відношеннях ще й посилилася, – пише визнаний класик сучасної антропології К. Гірц, характеризуючи процес розпаду світової колоніальної системи та його наслідки, – водночас той буфер, який колоніальна влада становила проти безпосереднього впливу цієї нерівності сил, було усунуто, що змусило ще неоперені держави самотужки протистояти сильнішим, досвідченішим та усталенішим державам... Після революційна доба свого часу уявлялася як доба організованого швидкого, широкомасштабного, всебічного скоординованого соціального, економічного і політичного поступу. Але вона виявилася радше продовженням (за змінених і навіть дещо не сприятливіших обставин) головної течії революційної та безпосередньо передреволюційної доби: визначення, створення і зміцнення життєздатної колективної ідентичності. У цьому процесі виявляється, що формальне звільнення від колоніальної влади – це не кульмінація, а етап...» [2, с.277-278].

Продовжуючи рефлексії щодо специфічної природи Російської імперії та російського «колоніалізму» на прикладі освоєння Росією Сибіру та Далекого Сходу, У. Сандерленд пропонує ще одну дихотомічну понятійну пару, яку доцільно додати до запропонованих С. Абашиним: «колоніальна експансія» – «внутрішній розвиток». Провівши ґрунтовний аналіз проблеми, дослідник доходить висновку, що в даному випадку, швидше за все, маємо справу з поєднанням елементів як першого, так і другого. «Колоніальна експансія чи внутрішній розвиток?», – запитує він. І відповідає теж у формі запитання: «Чи й те, й інше одночасно?». Пропонуючи на підставі висловлених міркувань висновок, згідно з яким азійська Росія не була справжньою колонією. «З одного боку, територія царської Росії була великим поліетнічним та поліконфесійним простором, який за своїм характером нагадував європейські колоніальні (заморські)

імперії, – пише він. – У той же час не можна не погодитися з тим, що в історії Російської імперії складно провести чіткі межі між «метрополією» та «колоніями»... Іншими словами, царська імперія поза сумнівом була імперією європейського типу, але імперіалізм як фактор її створення та підтримки являв собою вельми неоднозначний феномен. Невизначеність російського імперіалізму впливала з численних джерел, але на один з них було менше всього звернуто увагу дослідників, а саме – на характер російської колонізації» [9, с.460].

Із цією точкою зору можна погоджуватися або не погоджуватися. Втім, є аргументи на підтвердження того, що рівень матеріального та культурного розвитку України у складі СРСР був вищий, ніж він став у роки її існування як суверенної держави. Україна-«колонія» мала на порядок кращі показники державно-політичного, соціально-економічного, культурного розвитку, ніж Україна як суверенна держава. Співвідношення приголомшує: за роки незалежності Україна втратила 40% ВВП й нині у суверенному статусі дотягує до 60% потенціалу, що його мала у радянський період своєї історії. Посол США в Україні Дж. Пайетт каже, що Україна може стати «світовою сільськогосподарською державою», вочевидь, імпліцитно вказуючи на те, що державою індустріальною, а, тим більше, постіндустріальною їй вже не бути. Якщо йдеться не про архаїзацію, то про що ж тоді?

Якщо виходити з постулату Р. Інглгарта, згідно з яким «ядром процесу модернізації є індустріалізація; економічне зростання стає домінуючою соціетальною метою...» [3, с.20], то слід буде визнати, що «колоніальна» модернізація виявилася для України значно результативнішою з огляду на розвиток економіки, помітно більш позитивною з точки зору обсягу й якості реалізації соціальних програм, ніж «модернізація» суверенна, яка насправді виявилася суверенною архаїзацією. Коли ж взяти за основу пропозицію О. Семченка вважати модернізацією «вдосконалення технологій, що веде до технологічного прориву» [10, с.126], то підстав для визнання переваги «колоніальної» модернізації по відношенню до суверенної архаїзації в українському випадку з'явиться ще більше. Модернізація без досягнення більш високого рівня технічного та технологічного розвитку, ніж у попередній період, без забезпечення адекватної проекції цього більш високого рівня у соціальну сферу є нічим іншим, як імітацією. Жодні зміни у надбудові без якісних

змін у базисі неспроможні забезпечити реальну модернізацію, модернізацію не лише на словах, а й на ділі. Та навіть якщо відволіктися від суто технологічно-технократичного розуміння модернізаційних процесів та перетворень й поглянути на проблему очима Цзунси Коу, на думку якого під модернізацією слід розуміти «процес створення базових систем соціалізації і механізмів соціальної комунікації, які утворюють скелет сучасного суспільства» [4, с.43], – обґрунтувати висновок про перевагу сучасного соціального стану українського суспільства по відношенню до стану, який мав місце в УРСР буде не так просто.

Захопившись кардинальними перетвореннями, як дійсними, так і уявними, вчені не звернули увагу на той факт, що модернізація має здатність не лише приносити нове, а й виступати в ролі руйнівного фактора, дія якого не призводить до балансу між новим, прогресивним та старим, відсталим, віджилим, а зумовлює руйнування старого без повноцінної появи нового. М. Михальченко слушно зазначає, що «здійснення економічної модернізації на пострадянському просторі відбувається дуже суперечливо» [6, с.47], і Україна у цьому сенсі не є винятком. Утім, пояснювати таке різке падіння потенціалу виключно причинами загального характеру було б, гадаю, контрпродуктивно. Низка колишніх республік СРСР, на відміну від України, уже вийшли на цілком пристойний рівень економічного розвитку. Багато в чому подібний, хоч, певна річ, аж ніяк не ідентичний, парадокс спостерігаємо й на Балканах, у тих незалежних нині державах, які свого часу входили до складу СФР Югославії [5; 7]. Деякі з них, як от Словенія, Хорватія, здобувши незалежність, пішли вперед (щодо Словенії, то про неї можна навіть сказати, що вона зробила ривок вперед: з усіх колишніх республік СФРЮ лише Словенія на рубежі 1990-2000 рр. мала кращі макроекономічні показники, включаючи рівень ВВП, ніж той, що вона мала його, перебуваючи у складі федеративної держави югослов'ян). Інші, такі, як Сербія, Чорногорія, Македонія й, особливо, Боснія та Герцеговина, зробили помітний крок назад, втративши економічні позиції, значно погіршивши рівень соціального забезпечення громадян та його якість.

В Україні зворотний бік модернізації виявився напрочуд яскраво та результативно. Українська національна модернізаційна модель, як, до речі, й аналогічні моделі інших країн Східної Європи, виявилася позначеною цілою низкою рис та особливостей, які в їхній сукупності свідчили про рух

у напрямку, не модерності, а, навпаки, архаїки. Одним із проявів цієї тенденції можна вважати те, що після сімдесяти років миру, в регіон знову повернулася війна. Східноєвропейський модерн, який нібито почав формуватися в ході реалізації євроінтеграційних стратегій країн регіону, виявився не модерном західноєвропейського типу, нехай і у відповідний спосіб модифікованим відповідно до матеріальних та духовних умов суб'єктів цих стратегій, а модерном сконструйованим, штучним.

Особливістю українського шляху від «колоніалізму», «колоніальної» модернізації до формальної євроінтеграції, модернізації як вестернізації (некритичного копіювання досвіду Заходу), фактичної суверенної архаїзації виявився парадоксальний маршрут: від доброго не до кращого, а до гіршого, яке проголошується кращим. У цьому відношенні країна фактично стала в один ряд не з тими державами пострадянського та постсоціалістичного простору, включаючи колишню Югославію, яким вдалося досягнути позитивного чи, бодай, відносно позитивного балансу «плюсів» та «мінусів» трансформаційно-модернізаційних перетворень, а з такими країнами, як, приміром, Молдова, яку дехто з молдавських учених характеризує сьогодні як країну, яка провалюється у минуле. Інакше кажучи, не модернізується, а, навпаки, архаїзується. Проблема «колоніальної» модернізації та суверенної архаїзації, в такий спосіб із суто теоретичної логічно й обґрунтовано зміщується до практичної площини. Її вивчення, на наш погляд, відкриває певні перспективи як з огляду на унікальний індивідуальний досвід кожної окремо взятої держави пострадянського, постсоціалістичного простору загалом та Східної Європи, Балкан зокрема, так і під кутом зору виявлення типологічно подібних та відмінних рис у кожному конкретному випадку.

Використані джерела та література:

1. Абашин С. Советский кишлак. Между колониализмом и модернизацией / С.Абашин. – М.: Новое литературное обозрение, 2015. – 720 с.
2. Гірц К. Інтерпретація культур. Вибрані есе / К.Гірц // пер. з англ – К.: Дух і Літера, 2001. – 542 с.
3. Инглхарт Р. Постмодерн: меняющиеся ценности и изменяющиеся общества / Р.Инглхарт // Полис. – 1997. – №4. – С.6–32.
4. Коу Ц. Элиты в контексте модернизации России / Ц.Коу // Власть. – 2012. – №10. – С.43-45.
5. Мальцев А. Модернизационная парадигма: теоретические подходы и исторический опыт / А.Мальцев // Мировая экономика и международные отношения. – 2012. – №4. – С.105–108.

6. Михальченко Н.И. Украинское общество: трансформация, модернизация или лимитроф Европы? / Н.И. Михальченко – К. : Институт социологии НАНУ. – 2001. – 440 с.
7. Модернизация и политика в XXI веке / отв. ред. Б.С.Оганисян. – М. : Российская политическая энциклопедия. – 2011. – 336 с.
8. Павленко Ю.В. История мировой цивилизации. Философский анализ / Ю.Павленко // К. : Феникс, 2002. – 760 с.
9. Сандэрлэнд У. Империя без империализма? Неоднозначный характер колонизации в царской России / У. Сандэрлэнд // Новая имперская история постсоветского пространства / под ред. И.Герасимова, С.Глебова и др. – Казань : Центр Исследования Национализма и Империи. – 2004. – С.459–472.
10. Семченко О.А. Політична модернізація як чинник державної іміджевої політики / О.Семченко // Суспільно-політичні процеси. – Вип.2. – К., 2016. – С.125–140.
11. Шеремет В., Кузьмин И. Христианское население Балкан как иницирующее начало и основной адресат османских реформ / В.Шеремет, И.Кузьмин // Ислам, Балкан и Велике силе (XIV–XX век). – Београд : Историјски институт САНУ, 1997. – С.71–80.

УДК 327. 1(571)

Шергін С.О.

СТРУКТУРНА ДИНАМІКА МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СХІДНІЙ АЗІЇ

Статтю присвячено аналізу соціально-політичної модернізації в країнах Східної Азії у соціально-політичному вимірі. Основну увагу приділено чинникам і особливостям модернізації в країнах регіону, зокрема в тих, де результати цих процесів найбільш вагомі.

Ключові слова: модернізм, соціально-політична модернізація, Східна Азія, неоіндустріальні та постіндустріальні країни, постіндустріалізм.

Шергін С. Структурная динамика модернизационных процессов в Восточной Азии

Статья посвящена анализу социально-политической модернизации в странах Восточной Азии в социально-политическом измерении. Основное внимание уделяется факторам и особенностям модернизации в тех странах региона, где результаты этих процессов наиболее весомы.

Ключевые слова: модернизм, социально-политическая модернизация, Восточная Азия, неоиндустриальные и постиндустриальные страны, постиндустриализм.

Shergin S. The Structural Dynamic of Modernization Processes in East Asia

The article is devoted to analysis of the social and political modernization in the East Asian countries in structural and political dimension. The main attention is paid to the factors and peculiarities of the modernization in those countries in which the results of these processes are the most substantial.

Keywords: modernism, social and political modernization, East Asia, neoindustrial and postindustrial countries, postindustrialism.